

कवयित्री बहिणाबाई चौधरी
उत्तर महाराष्ट्र विद्यापीठ, जळगाव

संलग्नतेने

सत्कार्योत्तेजक सभेचे

भारतीय विद्या संशोधन केंद्र, धुळे

भारतीय मानसशास्त्र

समुपदेशन मानसशास्त्र पदव्युत्तर पदविका अभ्यासक्रम
(Post Graduate Diploma In Counselling Psychology)

माहितीपत्रक

(Email-bvskdhule@gmail.com)

हेतु :-

आजच्या आधुनिक जागतिकीकरणाच्या युगात ज्ञानाच्या प्रस्फोटाने जीवनाच्या सर्वच क्षेत्रात प्रचंड वेगाने बदल होत आहेत. जग झपाट्याने बदलत आहे. या बदलत्या प्रवाहात सामील होण्यासाठी प्रत्येक माणसाला स्वतःमध्ये बदल घडविण्याची इच्छा असते. समाजाच्या गतिमान प्रवाहाबरोबर त्याला स्वतःचे जीवनही प्रवाहित करायचे असते. परंतु प्रत्येक माणसाला स्वतःमध्ये योग्य तो बदल घडवता येईलच असे नाही. त्यामुळे जीवनात यशस्वी होण्याकरिता आणि एक उत्तम नागरिक म्हणून आपली सामाजिक कर्तव्ये पार पाडण्यासाठी त्याला कुणाची तरी मदत हवी असते. अशावेळी समुपदेशकाची भूमिका अत्यंत महत्त्वाची असते; कारण तो व्यक्तीच्या क्षमता ओळखू शकतो. व्यक्तीमधील शक्तीस्थाने आणि दुर्बलता जाणून घेऊन पुढे येणाऱ्या समस्यांना तोंड देण्यासाठी व्यक्तीला सज्ज करतो. एक मित्रा म्हणून अशा व्यक्तींना मार्गदर्शन करतो. केवळ वर्तमानकाळातीलच नव्हे तर भविष्य काळात येणाऱ्या नवनविन आव्हानांना सामोरे जाण्याचे सामर्थ्य व्यक्तीमध्ये निर्माण करणे ही समुपदेशकाची जबाबदारी आहे.

व्यक्तीच्या अंतर्मनाला प्रेरणा देऊन त्याच्या जीवनात सकारात्मक बदल घडवून आणू शकेल अशी या अभ्यासक्रमाची रचना केलेली आहे.

स्थूल उद्दिष्टे :-

- १) भारतीय मानसशास्त्राची मुलभूत तत्त्वे, सिध्दांत आणि विविध पैलूंची विद्यार्थ्यांना ओळख होईल.
- २) मानसिक दृष्ट्या दुर्बल व्यक्तीबद्दल विद्यार्थ्यांना आपुलकी, प्रेम निर्माण होईल.
- ३) दैनंदिन जीवनातील समस्या सोडविण्यासाठी आणि मानसिक दृष्ट्या दुर्बल व्यक्तींना समुपदेशन करण्याची योग्यता असणारे तज्ञ समुपदेशक विद्यार्थ्यांमधून निर्माण होतील.

सुक्ष्म उद्दिष्टे :-

- १) व्यक्ती आणि समाजाच्या मानसिक स्वास्थ्यासाठी मदत करणे.
- २) काळाच्या गरजेनुसार समुपदेशनाची कौशल्ये आत्मसात करणे व विकसित करणे.
- ३) सकारात्मक जीवनशैली अंगी कशी बाणवावी याविषयी समाजामध्ये जागृती करणे.

अभ्यासक्रमाची रचना :-

पेपर (लेखी) १ - भारतीय व पाश्चात्य मानसशास्त्राची ओळख

पेपर (लेखी) २ - समुपदेशन मानसशास्त्र आणि उपयोजन

पेपर (लेखी) ३ - मानसशास्त्रीय मापन आणि उपयोजन

श्रेणीबिंदू आणि मार्काची विभागणी

स्वरूप	लेखी-१		लेखी-२		प्रात्यक्षिक-३		एकुण
श्रेणी -	६	+	६	+	८	=	२० श्रेणी बिंदू
गुण -	१००	+	१००	+	१००	=	३०० गुण

बहिःस्थ	अंतर्गत	बहिःस्थ	अंतर्गत	बहिःस्थ	अंतर्गत
६०	४०	६०	४०	६०	४०

सूचनांचे माध्यम -मराठी, इंग्रजी

उत्तीर्णतेचे नियम - बहिःस्थ परीक्षा २४ गुण आणि अंतर्गत परीक्षा १६ गुण = एकुण ४० गुण लेखी

अभ्यासक्रमासाठी ९० तास आणि प्रात्यक्षिकासाठी १२० तास प्रत्येकी ६० मिनिटे प्रमाण ठरवले आहेत.

अंतर्गत परीक्षण (Internship)

या अभ्यासक्रमाला प्रवेश घेणाऱ्या प्रत्येक विद्यार्थ्याला अंतर्गत प्रशिक्षण (Internship) आवश्यक आहे. १५ दिवसांचे अंतर्गत प्रशिक्षण हे मनोरुग्णालय किंवा समुपदेशन केंद्र यामध्ये आवश्यक आहे. तसेच वृद्धाश्रम, मतिमंद मुलांची शाळा, मूक-बधिर मुलांची शाळा इथे भेटी देणे आवश्यक आहे.

अभ्यासक्रम - पेपर १ ला
भारतीय व पाश्चात्य मानसशास्त्राची ओळख

उद्दिष्टे :-

- १) भारतीय मानसशास्त्रीय मुलभूत सिध्दांत व विविध पैलूंची विद्यार्थ्यांना ओळख करू देणे.
- २) मानसिक दौर्बल्य/मनोविकार यांचे विविध प्रकार, कारणे यांची माहिती विद्यार्थ्यांना करून देणे.
- ३) पतंजली योगशास्त्र व आयुर्वेद यांच्या सहाय्याने व्यक्तीमत्व विकास कसा साधता येईल हे जाणून घेणे.
- ४) पाश्चात्य मानसशास्त्राच्या संकल्पना, स्वरूप व त्यांची तुलनात्मक ओळख.

प्रकरण १ ले - भारतीय तत्वज्ञान व मानसशास्त्रा

तासिक

- १.१ प्रस्तावना व उपनिषद्
- १.२ योगवासिष्ठ
- १.३ श्रीमद् भगवद्गीता / ज्ञानेश्वरी
- १.४ श्रीमत् दासबोध व मनाचे श्लोक

१२

प्रकरण २ रे - भारतीय मानसशास्त्राची मुलभूत तत्त्वे

१२

- २.१ भारतीय तत्वज्ञानातील षड्दर्शने
- २.२ महर्षि पतंजली - अष्टांग योग
- २.३ योगी अरविंदांचे मानसशास्त्र
- २.४ आयुर्वेदातील मनो-शरीरशास्त्र

प्रकरण ३ रे - भारतीय व पाश्चात्य दृष्टीकोनातून व्यक्तीमत्व विकास

११

- ३.१ व्यक्तीमत्वाचे स्वरूप - अंतरंग, बहिरंग
- ३.२ व्यक्तीमत्व पंचकोष (भारतीय दृष्टीकोन)
- ३.३ व्यक्तीमत्व असंतुलन - त्रिदोष, त्रिगुण, त्रिताप, प्रज्ञापराध
- ३.४ मनो-शरीर व्याधी - व्यक्ती जीवनशैलीवर होणारा परिणाम

प्रकरण ४ थे - बुद्धीमत्ता भारतीय व पाश्चात्य संदर्भातील

१२

- ४.१ संकल्पना, व्याप्ती, घटक
संदर्भ - अ) वेद, ब) उपनिषेद क) आयुर्वेद ड) योगदर्शन
- ४.२ भावनिक बुद्धीमत्ता
- ४.३ आध्यात्मिक बुद्धीमत्ता
- ४.४ बुद्धीमत्ता - पाश्चात्य संकल्पना

प्रकरण ५ वे - मानसशास्त्र विज्ञान आणि विविध दृष्टीकोन

१२

- ५.१ मानसशास्त्राच्या व्याख्येतील स्थित्यंतरे
- ५.२ मानसशास्त्राची उद्दिष्टे / ध्येये
- ५.३ मानसशास्त्रातील ऐतिहासिक दृष्टीकोन / विचारप्रणाली
- ५.४ मानसशास्त्राच्या अभ्यास पध्दती

प्रकरण ६ वे - वेदन, अवधान आणि संवेदन

११

- ६.१ वेदन - व्याख्या व स्वरूप, वेदन प्रक्रिया
- ६.२ अवधान - व्याख्या, स्वरूप व प्रकार
- ६.३ संवेदन - व्याख्या, स्वरूप व प्रकार
- ६.४ संवेदनाची समष्टीवादी / समाकृतीवादी तत्त्वे

प्रकरण ७ वे - व्यक्तीमत्व (पाश्चात्य दृष्टीकोनातून)

१०

- ७.१ व्यक्तीमत्व : व्याख्या व स्वरूप
- ७.२ व्यक्तीमत्वाबाबतच्या गैरसमजुती
- ७.३ कॅटेल यांचे १६ व्यक्तीमत्व घटक
- ७.४ कोस्टा आणि मॅकक्रे यांचे बृहद् पंचघटक

प्रकरण ८ वे अध्ययन आणि स्मरण

१०

- ८.१ अध्ययन : व्याख्या, स्वरूप, वैशिष्ट्ये, प्रकार
- ८.२ अभिसंधान - साधक अभिसंधान / साधनीभूत अभिसंधान
- ८.३ अध्ययन / उपपत्ती
- ८.४ स्मृती / स्मरण - व्याख्या व स्वरूप, प्रकार, विस्तार, वक्र

संदर्भ पुस्तके यादी	लेखक	प्रकाशक
संपूर्ण योगवासिष्ठ	कार्यकारी संपादक अच्युत जयवंत प्रभू	विदर्भ मराठवाडा बुक कंपनी, पुणे
मन आणि त्याचा निग्रह	स्वामी बुधानंद	रामकृष्ण मठ, नागपूर
प्रभावी व्यक्तीमत्त्व	डॉ.अशोक निरफराके प्रा.वनिता पटवर्धन	विवेकानंद केंद्र प्रकाशन, पुणे
भारतीय शिक्षण पध्दती	डॉ.सौ.अरुंधती जोशी	स्नेहवर्धन प्रकाशन क्र. ८४४, पुणे
योगसिध्दी पदार्थ विज्ञान	डॉ.वि.म.भट	
व्यावहारिक पदार्थ विज्ञान	डॉ.दिनकर मु.पडाडे	व्यावहारिक प्रकाशन, पुणे
दोषधातुमल विज्ञान	वैद्यरत्न गो.आ.फडके	धन्वंतरी, सातारा
उपनिषद जीवनदर्शन	प्रा.म.ता.जोशी	संस्कार भारती, धुळे
आयुर्वेदाचा इतिहास व परिचय	सुभाष रानडे गो.रा.परांजपे	अनमोल प्रकाशन, पुणे
समर्थ वाङ्मय मनोवेधक आस्वाद	संपादक ह.श्री.परांजपे	ह.श्री.परांजपे, यज्ञेश्वर गोपाळ, ठाणे
सार्थ श्रीचरकसंहिता	शंकर दाजीशास्त्री पदे	दिक्षीत, बुधवार पेठ पुणे
कल्याण, योगाङ्क		गीताप्रेस, गोरखपूर
सार्थ श्रीज्ञानेश्वरी	डॉ.शं.वा.दांडेकर	मनोहर यशवंत जोशी प्रसाद प्रकाशन, पुणे
पातंजल योगदर्शन एक अभ्यास	स्वामी आनंद ऋषी	राजहंस प्रकाशन,पुणे
समुपदेशन मानसशास्त्र	प्रा.बी.एस.पवार प्रा.डॉ.जी.बी.चौधरी	प्रशांत प्रकाशन, जळगाव

कल्याण : उपनिषद्		कल्याण कार्यालय, गीताप्रेस गोरखपुर
Yoga education Volume- १	Dr.H.R.Nagendra Sri.T.Mohan	Swami vivekanand yoga prakashan, Bangalore
गीता- सुगीता	प्रा.म.ता.जोशी	संजय व अजय गजानन प्रिंटींग प्रेस, धुळे
New perspectives is stress management	Dr.H.R.Nagendra Dr.R.Nagarathna	Swami vivekanand yoga prakashan, Bangalore
भारतीय मानसशास्त्र प्राच्य संकल्पनायें प्राश्चात्य प्रमाण	डॉ.सुरेंद्र प्रताप सिंह 'अमित'	हिमालया पब्लिशिंग हाऊस
*सामान्य मानसशास्त्र	र.वि.पंडीत, डॉ.अ.वि.कुळकर्णी, डॉ.चं.वि.गोरे	पिंपळापुरे अँड कं.पब्लिशर्स, नागपूर
*बारावी मानसशास्त्र	प्रा.वि.दि.तडसरे	फडके प्रकाशन, कोल्हापूर
समुपदेशन शास्त्रीय प्रक्रिया व उपयोजन	संपादक प्रा.डॉ.चंद्रशेखर देशपांडे	उन्मेष प्रकाशन, पुणे ३०
मानसिक ताण-इलाज रामबाण	डॉ.विवेक शास्त्री	मनोरमा प्रकाशन, मुंबई
मानसशास्त्र	म.न.पलसाने	कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन, पुणे
वैकासिक मानसशास्त्र	डॉ.रा.र.बोरुडे डॉ.मेधा कुमठेकर डॉ.भरत देसाई सौ.शीला गोळविलकर	पुणे विद्यार्थी गृह प्रकाशन, पुणे

समुपदेशन मानसशास्त्र आणि उपयोजन

उद्दिष्टे :-

१. समुपदेशनाचे स्वरूप, तत्त्वे आणि प्रक्रिया विद्यार्थ्यांना ज्ञात करून देणे.
२. मानसशास्त्रीय चाचण्यांच्या मर्यादा व पध्दतींचे विद्यार्थ्यांना ज्ञान करून देणे.
३. मुलांच्या मानसशास्त्रीय समस्या पालकांना ज्ञात करून समुपदेशनाच्या योग्य तंत्राद्वारे त्यांना जागृत करणे.

प्रकरण - १ ले समुपदेशनाची ओळख

तासिका

१.१ समुपदेशनाची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी

११

१.२ समुपदेशनाची व्याख्या आणि स्वरूप

१.३ समुपदेशनाची ध्येये व गरज, समुपदेशनाची व्याप्ती

१.४ मार्गदर्शन आणि समुपदेशन यातील भेद

प्रकरण - २ रे समुपदेशन प्रक्रिया

१२

२.१ समुपदेशन आणि सल्लार्थी यांच्यातील भूमिका, परिचय

२.२ समुपदेशन प्रक्रियेची उद्दिष्टे व पायऱ्या

२.३ सल्लार्थीला समजावून घेणे व त्याच्याशी सुसंवाद प्रस्थापित करणे

२.४ समुपदेशन प्रक्रियेतील आवश्यक घटक

प्रकरण ३ रे - समुपदेशकाची व्यावसायिक तयारी / सज्जता

१२

३.१ समुपदेशकाची शैक्षणिक अर्हता व सज्जता

३.२ यशस्वी समुपदेशकाची गुणवैशिष्ट्ये

३.३ सल्लार्थीची सुसंवादाच्या / संप्रेषणाच्या शैली / आकृतीबंध

३.४ समुपदेशकाने पाळावयाची नैतिक तत्त्वे

प्रकरण ४ थे समुपदेशन मुलाखत

१२

४.१ लक्षपूर्वक उपस्थिती आणि प्रभावी कौशल्य / अवधान कौशल्य

४.२ समुपदेशनातील सूक्ष्म कौशल्य

४.३ सल्लार्थीचे शाब्दिक व अशाब्दिक वर्तन

४.४ शालेय समुपदेशन

प्रकरण ५ वे मानसिक आरोग्य व ताण-तणाव

११

- ५.१ मानसिक ताण-स्वरूप, परिणाम, दुष्परिणाम
- ५.२ मानसिक ताणाचे व्यवस्थापन
- ५.३ मानसिक ताण प्रतिबंधात्मक उपाययोजना
- ५.४ मानसिक ताण निवारक योगोपचार पध्दती

प्रकरण ६ वे मानसिक विकृतींची ओळख

१२

- ६.१ सामान्य आणि अपसामान्य
- ६.२ अपसामान्य वर्तनाचे वर्गीकरण
- ६.३ मानसिक विकृती (भाग-१)
- ६.४ मानिकस विकृती (भाग-२)

प्रकरण ७ वे समुपदेशनाच्या उपचार पध्दती आणि तंत्रे भाग - १

१०

- ७.१ मनोविश्लेषण उपचार पध्दती
- ७.२ वर्तनोपचार उपचार पध्दती
- ७.३ बोधनिक उपचार पध्दती
- ७.४ अॅरॉन बेक्स - बोधात्मक उपचार पध्दती

प्रकरण ८ वे समुपदेशनाच्या उपचार पध्दती आणि तंत्रे भाग -२

१०

- ८.१ मानवतावादी उपचार पध्दती
- ८.२ समग्रता उपचार पध्दती
- ८.३ योग व उपचार पध्दती
- ८.४ संगीतोपचार पध्दती

Books For Reference :-

पुस्तकाचे नाव	लेखक	प्रकाशन
Introduction to Counselling & Guidance	Gibson Robert L.M.Mitchell Mariance H.	Pearson Prentice Hall Publication, New Delhi - 17
Proactive Counselling	Gupta B.L.	Mahamaya Publishing House New Delhi - 02
Counselling Psychology	Chaudhari G.B. Pawar B.S.	Prashant Publication, Jalagon
Counselling And Guidance	Rao Narayan S.	Second Edition T.M.H. New Delhi
Rang Samupdeshnache	Patwardhan Vanita	Aasus Publication Edi 2008 Gova. 21
Psychological Testing	Anne Anasthasi	T.M.H. Publication, New Delhi
मानसिक ताण-तणाव कसा रोखाल ?	डॉ.राजेंद्र बर्वे	मनोविकास प्रकाशन, मुंबई
मना सज्जना	हेमंत गोखले	विद्या भारती प्रकाशन, मुंबई
नो प्रॉब्लेम	अंजली पेंडसे	अनुश्री प्रकाशन, पुणे
ताणवमुक्तीसाठी योगसाधना	भरत ठकूर	मेहता प्रकाशन, पुणे
मनोगती	डॉ.आनंद नाडकर्णी	मॅजेस्टिक पब्लिशिंग हाऊस, ठाणे
बुद्धिमत्ता आणि सर्जनशीलता	डॉ.सो.दीपा डबीर	मंगेश प्रकाशन, नागपूर
मन, मनोविकार आणि समुपदेशन	डॉ.शैलजा देवगांवकर	श्रीसाईनाथ प्रकाशन, धरमपेठ नागपूर
* व्यक्तित्व विकासाचा दीपस्तंभ	डॉ.विवेक शास्त्री	मनोरमा प्रकाशन, दादर पूर्व, मुंबई
उपयोजित मानसशास्त्र	डॉ.कुलकर्णी, डॉ.गोरे	पिंपळापुणे अँड कं.पब्लिशर्स, नागपूर
वैकासिक मानसशास्त्र	डॉ.शशिकांत खलाणे	अथर्व पब्लिकेशन्स, धुळे
समुपदेशन मानसशास्त्र	डॉ.गोकुळ चौधरी, डॉ.बेनहर पवार	अथर्व पब्लिकेशन्स, धुळे
सामान्य मानसशास्त्र	डॉ.शिरगावे, डॉ.गरुड, डॉ.नाईक	निराली प्रकाशन, पुणे
अपसामान्यांचे मानसशास्त्र	डॉ.राजहंस प्रा.अनघा पाटील डॉ.सुर्वे	उन्मेष प्रकाशन, पुणे
बारावी मानसशास्त्र	प्रा.वि.दि.तडसरे	फडके प्रकाशन, कोल्हापूर

अभ्यासक्रम पेपर ३ रा (प्रात्यक्षिक)

मानसशास्त्रीय मापन आणि उपयोजन

उद्दिष्टे :-

१. मानसशास्त्रीय चाचण्यांचे स्वरूप, रचना आणि प्रक्रिया विद्यार्थ्यांना ज्ञात करून देणे.
२. चाचणी सादरीकरणातील मानदंड, गरज आणि मर्यादा यांचे विद्यार्थ्यांना आकलन करून देणे.
३. चाचणीचे विश्लेषण, निष्कर्ष व त्यांचे उपयोजन याचे विद्यार्थ्यांना ज्ञान करून देणे.

प्रात्यक्षिक + अंतर्गत
गुण - ६० + ४० = १००
एकुण तासिक = १००

टीप :-

१. पुढील १६ चाचण्यांपैकी कोणत्याही १० चाचण्या प्रात्यक्षिक परीक्षेसाठी आवश्यक आहेत.
२. तीन सल्लेथींचा व्यक्ति अभ्यास / मतिमंदाचा भेट अहवाल / पुनर्वसन केंद्र / वृद्धाश्रम / सुधार गृहातील दोन प्रत्यक्ष अहवाल प्रात्यक्षिक पुस्तकात नोंदविणे आवश्यक आहे.

प्रस्तावना :-

मानसशास्त्रीय चाचण्यांचे स्वरूप, रचना व ओळख

- १.१ मानसशास्त्रीय चाचण्यांची वैशिष्ट्ये आणि कार्ये
- १.२ मानसशास्त्रीय चाचण्यांचे प्रकार
- १.३ मानसशास्त्रीय चाचण्यांची गुणवैशिष्ट्ये
- १.४ चाचणीचे प्रशासन आणि विश्लेषण

चाचण्या :-

१. स्व-संकल्पना शोधिका
२. त्रिगुण चिकित्सा
३. बुद्धिमापन चाचणी
४. भावनिक बुद्धिमापन चाचणी

५. षड्विकार चाचणी
६. '१६' व्यक्तिमत्व घटक चाचणी
७. अभिरुची चाचणी
८. समायोजन चाचणी
९. मानसिक आरोग्य चाचणी
१०. आध्यात्मिक व्यक्तिमत्व विकास
११. व्यवसाय पसंती अभिलेख चाचणी
१२. उपलब्धी/संपादन प्रेरणा चाचणी
१३. मूल्य परिक्षण चाचणी
१४. मुलांच्या समस्या परिक्षण चाचणी
१५. वैफल्य - प्रतिक्रिया चाचणी
१६. अंतर्मुख - बहिर्मुख चाचणी

प्रात्यक्षिक परीक्षेच्या ६० गुणांचे वर्गीकरण -

१. अहवाल पुस्तिका सादर करणे व वर्गातील वर्षभराची उपस्थिती - १५ गुण
२. चाचणीच्या सूचना देणे आणि प्रत्यक्ष चाचणी सोडवून घेणे - १० गुण
३. प्रात्यक्षिक अहवाल लेखन - १० गुण
४. व्यक्ति अभ्यास निरीक्षणे - मौखिक परीक्षा - १५ गुण
५. प्रात्याक्षिकाची मौखिक परीक्षा - १० गुण

एकुण

- ६० गुण

Books for Reference :-

पुस्तकाचे नाव	लेखक	प्रकाशन
Experimental Psychology	Postman & Egan	T.M.H. Publication New Delhi
Psychological Testing	Freeman	T.M.H. New Delhi.
Mannas-Shastriya Prayog	Deshpande S.W.	Vidhyatri Prakashan Pune
Mannas	B.N.Berve	Shastriya Manomapan
Mannas	Patil Anita	Shastriya Chhachnya
पंचकोषात्मक व्यक्तिमत्व विकास	डॉ.एस.टी.जोशी	
दीक्षाधिकार बोधिनी	डॉ.शिरीष कवडे	वामनराज प्रकाशन, पुणे
त्रिगुण चिकित्सा	डॉ.प्रवीण जोशी	
मानसिक क्षमता कसोटी	प्रा.ब्रिजमोहन दायमा	विद्या भारती प्रकाशन, लातूर
